

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЖУПАНИН Степан Ілліч

**ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ ПРИРОДИ**

13.00.01 – теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

КИЇВ – 1995

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України та Закарпатському інституті методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів

Науковий консультант – дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор
ГОНЧАРЕНКО Семен Устимович

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор
КОВАЛЬ Лариса Григорівна;
дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор
МОЛЯКО Валентин Олексійович;
доктор педагогічних наук, професор
РУДНИЦЬКА Оксана Петрівна

Провідна установа – Ужгородський державний університет

Захист відбудеться " ____ " _____ 1996 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України за адресою: 252601, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано " 18 " _____ 1995 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

професор М.П.ЛЕГКИЙ

ЛННБ України ім.В.Стефаника



00739755 (-)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження

Реформування системи освіти, її концептуальних, структурних, організаційних основ у контексті соціально-економічних перетворень, які відбуваються в Україні, не мислиться без виховання і розвитку творчої особистості, її загальної та еколого-естетичної культури.

Сучасна загальноосвітня школа, як правило, розвиває дітей в одній і рідше у двох-трьох галузях мистецтва. Рання спеціалізація в одній галузі може загальмувати художньо-естетичний розвиток. Крім того, діти з різними задатками та здібностями опиняються в нерівних умовах. Подолати цю суперечність зможе система формування в молодших школярів художнього образу й образного мислення шляхом організації взаємодії мистецтв.

Найдоступнішим для учнів 1-4 кл. є художній образ природи, який створюється комплексом педагогічних засобів, а саме: поезією природи, етнопедагогікою, працею в галузі художніх ремесел, промислів, ужитково-прикладного мистецтва, народним і професіональним біодизайнуванням, пейзажним живописом, графікою, музикою, літературним пейзажем, сценічним мистецтвом екологічного змісту та ін. Художній образ природи слід розглядати, насамперед, у контексті екологічного виховання.

Теоретичне обґрунтування і експериментальна апробація педагогічних умов, які активізують формування в молодших школярів художнього образу природи, є актуальними у зв'язку з суспільною потребою подолання екологічної кризи не тільки в прямому її розумінні, а і в душі людини.

Проблема формування в учнів художнього образу природи в теорії та історії педагогіки не була предметом спеціального дослідження. В ряді робіт її торкалися принагідно або в порядку постановки. У результаті нерозробленості цієї проблеми освітяни не сповна використовують виховний потенціал образу.

Актуальність дослідження пояснюється також необхідністю оновлення змісту, форм і методів навчання та виховання в освітянських закладах України та у зв'язку з введенням у навчально-виховний процес курсів: україно(народо)знавство, рідний край, людина і світ, валеологія, художня праця та інших.

Художній образ, його виховні функції детерміновані багатоманітністю духовних потреб, форм людської практики. Він включає учнів

у процес естетичного освоєння дійсності та мистецтва. В процесі цього освоєння школяр розкриває свої творчі можливості, збагачується шкала його особистісних і суспільно значимих орієнтацій.

Кожний компонент естетичного ставлення до природи та її художнього образу визначається розумовою, моральною, емоційною, духовною діяльністю школяра і викликає суттєві зміни в його поглядах, переживаннях, поведінці.

Актуальність дослідження теоретико-методичних аспектів формування в учнів художнього образу природи обумовлена зростанням ролі екологічної освіти у розв'язанні глобальних загальнолюдських проблем виживання і розвитку в ХХІ столітті, гуманізацією і естетизацією життя у нових суспільно-економічних умовах.

Методологічну основу дослідження становить:

– світова та українська гуманістична інтерпретація виховання, розвитку людини, її образного мислення, творчого потенціалу;

– системний підхід як сукупність елементів вивчення образної свідомості особистості у взаємозв'язках, в цілісності, структурності, ієрархічності, множинності відображень природи та цілісності людини. Системоутворюючою базою, що прилучає особистість до світу культури, забезпечує її саморозвиток, виступає цілеспрямована пізнавальна й образотворча діяльність.

Системний підхід дає орієнтацію на аналіз психолого-педагогічних проблем образу й образного мислення "за одиницями", тобто аналіз, що зберігає властивості явища як цілого (Л.С.Виготський), аналіз цілеспрямованої творчої діяльності (С.Л.Рубінштейн).

В сучасній науці ви́членені чотири напрями аналізу відношення "людина–суспільство–природа": у першому природа розглядається як фактор географічного середовища і лоно людського існування; другий напрям охоплює дослідження природи в її онтологічному і гносеологічному значенні, тобто генезис природи та пізнання; третій напрям забезпечує науково-філософський аналіз раціонального і нерационального відношення людини і суспільства до природи, екологічні проблеми; четвертий напрям займається дослідженням художнього, естетичного освоєння, відображення людиною природи через призму суспільно-екологічних відносин людської практики, пізнання і всебічного гармонійного розвитку людини.

Дослідження процесу формування художнього образу природи здійснюється на стикуванні усіх напрямів аналізу відношення "людина-суспільство–природа", а в четвертому напрямі складає домінанту.

Теоретичну основу дослідження складають власні наукові пошуки, а також твори основоположників світової філософської науки, у яких розглядаються питання естетики природи, відображення її у свідомості людини (Арістотель, Кант, Плеханов), роботи дослідників соціально-філософських проблем естетики природи, пейзажу (В.С.Баленок, Н.А.Виноградова, О.І.Сапоцинський), наукові праці з загальних питань естетики і естетичного виховання (П.І.Гаврилук, М.В.Гончаренко, І.А.Зязюн, Л.Т.Левчук, В.С.Лутаєнко, А.М.Федь, А.Б.Щербо), теорії художнього образу (А.Ф.Бараннікова, В.С.Біблер, Г.Д.Гачев, Л.А.Гризова, С.Х.Раппорт, В.К.Скаторщиков, С.Д.Смирнов, І.Ф.Смолянников), ідеї творців педагогічної думки (О.В.Духнович, Я.А.Коменський, Януш Корчак, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, Софія Русова, С.Т.Шацький), питання психолого-педагогічних аспектів образного мислення (С.Л.Виготський, Г.С.Костюк, Т.В.Косма, О.І.Никифорова, О.М.Ткаченко, С.Л.Рубінштейн, І.С.Якиманська), літературознавчі та мистецтвознавчі праці (Михайлина Коцюбинська, А.І.Макаров, В.Н.Стасевич, Клавдія Фролова), праці про творчу діяльність та здібності особистості (В.Ф.Асмус, Л.С.Виготський, Л.В.Компанцева, Н.С.Лейтес, А.Мелік-Пашеева, В.О.Моляко, В.А.Романець, В.П.Ягункова), народознавчі та етнопедагогічні аспекти образу природи (Д.С.Лихачов, М.Г.Стельмахович, Є.І.Сявавко), теоретико-методичні роботи про розвиток образного сприймання й мислення в учнів різних вікових категорій (Х.М.Василькевич, Л.В.Григоровська, О.Я.Ростовський, А.М.Лук'янець, Л.А.Рибак, Т.І.Цвелих). При розробці теоретичних основ дослідження були враховані результати вивчення взаємодії мистецтва у процесі формування образного мислення школярів (Н.В.Катанова, Т.Г.Пеня, В.І.Тасалов, Г.П.Шевченко, Б.П.Юсов), а також дослідження формування в учнів природничо-наукової картини світу (С.У.Гончаренко, В.Р.Ільченко).

Важливе значення для дослідження проблем формування художнього образу природи мали роботи про сприймання, естетичне ставлення й творчу діяльність учнів та студентів (В.Г.Бутенко, Л.Г.Коваль, Н.Є.Миропольська, Г.М.Падалка), а також дослідження психолого-педагогічної підготовки студентів – майбутніх учителів – до роботи з учнями по формуванню їх образного мислення (О.П.Рудницька, В.В.Сагарда).

К о н ц е п ц і я д о с л і д ж е н н я. Актуальність і пріоритетність проблеми формування в молодших школярів художнього образу природи обумовлена тим, що її успішне вирішення сприяє привнесенню у їх життя духовно-творчого начала, розвитку образного мислення, екологізації та естетизації всіх сторін навчання і виховання, життєдіяльності, побуту.

Відродження інтелектуального, художнього потенціалу суспільства неможливе без естетичного освоєння природи. Тому її повноцінний художній образ займає одне з важливих місць в системі координат основних якостей особистості. Цей образ трактується як оперативна одиниця образного мислення, яке є поліфункціональним, амодальним, активно взаємодіє з логічно-понятійним, практичним мисленням і забезпечує реалізацію образотворчої, предметно-художньої, естетико-екологічної та іншої діяльності. В художньому образі природи втілюється інтелектуальний, емотивний (емоційно-оцінний) та діяльнісний компоненти, які включають знання про взаємовідносини людини і природи, а також народні погляди, вірування, обряди, звичаї, національні традиції, пов'язані з доколишнім середовищем, зі сприйманням, перетворенням та охороною природи як матеріальної і духовної основи розвитку суспільства. Ця інформація становить підґрунт для формування еколого-естетичних переконань, які, в свою чергу, виступають у якості регулятора поведінки школяра.

Емотивний компонент образу передбачає виникнення і закріплення почуття любові до етноприроди, до людей, які живуть і працюють на її лоні, поваги і приязні до еколого-культурних здобутків народів інших національностей і народностей.

Поведінково-діяльнісний компонент художнього образу природи стимулює готовність творити добро і красу у повсякденній роботі на основі застосування набутого еколого-естетичного досвіду.

Розробляючи концепцію, ми керувалися основними ознаками культурно-психологічної єдності українського народу, території нашої держави, як глобального образу природи.

Просторова дніпровсько-київська доцентрова орієнтація, споконвічна хліборобська культура, символічні образи природи виявили найдійовіший вплив на формування образної свідомості українського народу. Тому їх необхідно враховувати в процесі формування в учнів художнього образу природи.

Концепція даного дослідження базується також на етнічно-екологічному розумінні образу природи, який є складовою частиною світоглядної, насамперед еколого-естетичної культури народів, що населяють Україну.

Духовний вплив природи та її художнього образу позначається на розвитку фольклору, літератури, мистецтва і науки, пізнанні й самопізнанні людини, на її етиці й естетиці, екологічній, естетичній та загальній культурі.

Художній образ природи знаходить своє гідне місце в системі неперервної валеологічної освіти в Україні. Його роль у становленні

стабільності фізичного і психічного здоров'я людини, а також етно-здоров'я зростає в наші дні, коли визнані й розвиваються традиції етно-валеології, валеологічні аспекти українського фольклору, літератури й мистецтва.

Сприймаючи й розуміючи природу не тільки як матеріальну цінність, основу людського буття, а й як духовну скарбницю, учні вчать збагачувати її, відповідально ставитися до неї. Активізації художнього освоєння природи сприяє також вивчення народного календаря, в якому всі пори року, свята, обряди, звичаї, традиції якнайтісніше пов'язані з красою рідного краю.

Стійкі естетичні погляди, смаки дітей і молоді ґрунтуються на народній естетиці, складовою частиною якої є краса природи, її художній образ, у процесі освоєння котрого утверджується гуманістична взаємодія з зовнішнім світом, розгортається еколого-натуралістична діяльність, різноманітна творчість.

На різних типах літературно-мистецьких занять актуалізується досвід школяра, набутий у спілкуванні з природою, з предметами оточуючого світу. Школяр уявляє собі певний образ, навіяний твором, перевтілюється в різні персонажі, ідентифікується з ними.

У зв'язку з нерозробленістю параметрів, рівнів умінь учнів виражати своє ставлення до художнього образу природи вербальними та практичними способами, невизначеністю ступеня адекватності передачі молодшими школярами змісту образу, його оцінки у творчій діяльності, рівнів теоретичних знань учнів про образ та способи його створення зростають такі основні суперечності:

– між постулюванням педагогічної значимості художнього освоєння природи і відсутністю теоретичної і практичної моделі процесу формування художнього образу, нерозробленістю теорії і практики педагогічного керівництва цим процесом;

– між багатогранністю функціонування художнього образу природи в системі освіти і консервативністю навчальних програм, підручників, методичних посібників для цілеспрямованої навчально-виховної роботи з молодшими школярами.

Створюючи концепцію, дисертант виходив з того, що вміння образно мислити, довільно актуалізувати образи на основі заданого матеріалу, видозмінювати їх під впливом певних умов, вільно конверсувати, створювати нові – одна із найцінніших якостей людини, її інтелекту.

Розвиток у школярів конкретних та узагальнених уявлень про довколишній світ, його матеріальні та духовні цінності, розвиток емоційно-потребувального й естетичного ставлення до дійсності забезпечується

насамперед мисленням образами. Без нього неможлива оптимальна навчальна, трудова, предметно-художня, конструктивна, графічна та інша діяльність.

Процес формування в учнів художнього образу природи сприяє привнесенню духовного начала в пізнавальну, комунікативну, творчу діяльність. Він позитивно позначається на виробленні в дітей гуманістичного ставлення до природи, на становленні й розвитку їх еколого-естетичної культури.

Молодший шкільний вік найбільш сензитивний для повноцінного формування художнього образу природи. Саме в цьому віці інтенсивно розвивається сенсорна сфера дитини, збагачується її чуттєвий досвід, закладаються основи її національної самосвідомості, культури праці, побуту, відповідального ставлення до природи. На зміну поверхового споглядання і репродуктивної передачі зовнішніх ознак природи приходять художнє її сприймання і образотворчість.

Молодші школярі зі властивою їм конкретно-образною уявою, пам'яттю, здатністю до фантазування мають великі потенціальні можливості для художнього освоєння природи. Однак у зв'язку з відсутністю спеціальних досліджень процесу формування художнього образу, організації педагогічних умов його створення у методиці початкового навчання ще домінує вербалізм, зайва логізація при вивченні творів екологічної тематики. До кінця 80-их років нинішнього століття ця методика розвивалася на заполітизованих ідеях регламентованого управління психічними процесами учнів. Ще й тепер недостатньо беруться до уваги психофізіологічні особливості молодших школярів при розробці програм, підручників та посібників для початкових класів. Тому мало використовуються виховні можливості художнього образу природи у становленні й розвитку в молодших школярів блоку інтегральних особистісних якостей – комунікативності, емпатії, креативності, рефлексії та інших. Недостатньо реалізуються вікові та індивідуальні можливості дітей в освоєнні естетики природи, її художнього образу.

Обгрунтовуючи концепцію дослідження, ми виходили з положення про те, що процес формування в молодших школярів художнього образу природи слід розглядати в системній цілісності його здійснення в дітей різних вікових категорій. Дані узагальнення новаторської педпрактики і власного досвіду показують, що вже в дошкільному віці сприймання краси природи в натурі та в мистецтві тяготеє до системної організації в художньому образі. Учні початкових класів при спеціально організованому педагогічному керівництві здатні повноцінно сприймати й створювати цілісний художній образ природи. У підлітковому віці формування ху-

дожнього образу продовжується на якісно вищому рівні, маючи під собою добру базисну основу. Він стає більш узагальненим, емоційно насиченим, повнішим, яскравішим. А в старшому шкільному віці завершується вироблення естетичного ставлення до образу. Духовний зв'язок старшокласників з природою й пейзажним мистецтвом характеризується здатністю до самоорганізації, утвердженням їх морально-ціннісних орієнтацій у художньому освоєнні природи. Інтелектуально-емоціональна, естетична активність учнів старших класів у сприйманні й створенні образу природи стає цілеспрямованою, саморегульованою.

Реалізація принципів наступності, послідовності, системності в процесі формування в молодших школярів художнього образу природи вимагає врахування вказаних вище вікових особливостей. У цьому зв'язку виявляється важливою розробка цілісної теоретико-методичної моделі поетапного забезпечення процесу повноцінного сприймання і створення у свідомості учнів художнього образу природи та організації їх активного образотворення, цілеспрямованої соціальної діяльності в природоохоронній, екологічній галузі.

В основу конструктивної частини дослідження покладено майєвтичний та діяльнісний підходи до формування художнього образу природи і реалізації його потенціальних виховних можливостей у становленні цілісної, гармонійно розвиненої особистості.

Актуальність, суспільна значущість проблеми формування в учнів початкових класів художнього образу природи, її маловивченість у педагогічній науці обумовили вибір теми дисертації.

Об'єктом нашого дослідження є процес формування художнього образу природи в системі загального і естетичного виховання та розвитку молодших школярів.

Предмет дослідження складають педагогічні умови формування в учнів початкових класів художнього образу природи на матеріалі літературного пейзажу шляхом естетичної взаємодії з ним пейзажного живопису та музики, а також шляхом активізації різноманітної художньої, соціально-екологічної творчості дітей.

Мета дослідження – розробка теоретичних і методичних аспектів формування в учнів молодшого шкільного віку художнього образу природи.

Загальна гіпотеза дослідження: оптимальний для молодших школярів рівень сформованості художнього образу природи можливий за умов: а) створення в учнів відповідного тезаурусу, інформаційно-естетичного фонду, який стає стимулом і матеріалом для виникнення образу; б) емоційного настроювання дітей на сприймання

художнього образу й образотворчість; в) організації цілеспрямованої поетапної роботи, яка забезпечує повноцінне сприймання, образотворчу активність учнів, їх естетичне ставлення до образу, до дійсності, що втілюється в ньому; г) організації естетичної взаємодії на урочних та позакласних заняттях різних видів і жанрів пейзажного мистецтва, яка забезпечує повноту змістовності та поступове узагальнення, генерування образу.

У дослідженні вирішуються такі основні завдання:

- показати витoki художнього образу природи, його генезис, матеріальні та духовні передумови його формування;
- дати психолого-педагогічну інтерпретацію художнього образу природи;
- проаналізувати постановку проблеми формування в молодших школярів художнього образу природи в педагогічній теорії та в практиці;
- експериментально вивчити стан і характерні особливості сприймання художніх образів природи учнями початкових класів;
- визначити й обґрунтувати основні засоби, педагогічні шляхи, етапи, умови повноцінного формування в молодших школярів художнього образу природи та образотворчості.

Для вирішення поставлених завдань використовувались теоретичні та емпіричні методи дослідження. Перша група методів охоплює аналіз наукової літератури, шкільних програм, підручників, моделювання, узагальнення новаторського педагогічного досвіду, а також власного 35-річного досвіду естетичного виховання учнів та ін. Життєздатними виявились емпіричні методи дослідження: психолого-педагогічні спостереження, організація та аналіз художньо-творчої діяльності учнів, майсвтичний діалог, проведення педагогічних експериментів, у процесі яких вираз обличчя і рухів дітей під час слухання чи споглядання пейзажних, еколого-художніх творів фіксувався з "прихованої камери", що дало можливість одержати об'єктивні дані про стан первинного сприймання ними художніх образів природи. Крім того, об'єктивація стану формування художнього образу природи здійснювалася шляхом аналізу малюнків учнів, їх літературних, музичних творів та інших продуктів їхньої творчості. Використовувалися також такі методи як усне міркування, судження дітей про пейзажний твір чи окремий образ, підказка для зондування смислового процесу та ін.

Експериментальне дослідження за розробленою програмою проводилося в Королівській середній школі, Ужгородській СШ № 6 Закарпатської області та в ін. Перевірка експериментальних даних, теоретичних висновків і практичних рекомендацій, підсумкова экс-

периментальна робота здійснювалась також у Виноградівській середній школі № 8, Великобичківській школі-інтернаті, у Мукачівському педучилищі Закарпатської області.

Основна увага в дослідженні приділяється пейзажній ліриці як найскладнішому, а разом з тим і найвпливовішому, активно-дійовому навчально-виховному матеріалові для формування в свідомості дітей та в їх різноманітній творчості художнього образу природи.

Дослідження проводилося протягом 1972–1995 рр. і охоплювало ряд етапів науково-педагогічного пошуку.

Перший етап (1972–1983 рр.) характеризується теоретичним осмисленням проблеми, аналізом наукової літератури, проведенням констатуючого і формуючого експериментів у 1–4 кл. загальноосвітніх шкіл, узагальненням досвіду художньо-естетичного виховання молодших школярів в Україні, за рубежом та власного досвіду.

Другий етап (1984–1990 рр.) пов'язаний з апробацією експериментальних даних на I етапі, з підготовкою методичних рекомендацій для освітян.

На третьому етапі (1991–1993 рр.) узагальнювались теоретичні й практичні питання дослідження педагогічних основ формування в молодших школярів художнього образу природи, здійснювалось даліше обґрунтування оптимальних умов цього процесу, перевірялась ефективність результатів дослідження. Підготовлена до друку і видана одноіменна з темою дисертації монографія.

На четвертому етапі (1994–1995 рр.) здійснювалось підсумкове теоретичне осмислення проблеми, апробація концепції дослідження та впровадження його результатів у практику роботи освітніх закладів.

Наукова новизна дослідження полягає:

– у первинності цілісного аналізу проблем формування в учнів художнього образу природи в педагогічній теорії і практиці та теоретичного обґрунтування й експериментального підкріплення педагогічних засад цього процесу в початковій школі;

– у розробленні психолого-педагогічної інтерпретації художнього образу природи, дослідженні особливостей його сприймання молодшими школярами, визначенні шляхів і етапів, оптимальних педагогічних умов його формування;

– у виявленні сутності процесу художньої образотворчості молодших школярів у різних галузях художньої самодіяльності екологічного змісту, у розкритті методики її організації.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому опрацюванні таких основних питань теорії та історії педагогіки: місце і

роль художнього образу природи в системі образного мислення і творчої діяльності молодших школярів; особливості формування художнього образу природи засобами літератури, живопису, музики, праці, етнопедagogіки; розкриття теоретичної моделі поетапного формування в учнів художнього образу природи.

Практична значущість дослідження визначається розробкою методичних рекомендацій, посібників з питань вдосконалення процесу формування в молодших школярів художнього образу природи, внесенням корективів у навчальні плани, програми, підручники, опрацюванням спецкурсів, факультативів для учнів педучилищ, студентів педфаків, учителів-курсантів інститутів післядипломної освіти, керівників шкільних гуртків, студій біодизайнування та інших. В дисертації розкриваються методи організації різноманітної образотворчості учнів, яка в умовах ринкових відносин має неабияку цінність.

На захист виносяться основні положення проведеного дослідження:

- теоретично обґрунтована психолого-педагогічна інтерпретація художнього образу природи, його місце і роль у вихованні та розвитку молодших школярів;

- визначення провідних принципів, закономірностей, засобів і методів формування в учнів початкових класів художнього образу природи;

- педагогічне забезпечення процесу і результатів формування в молодших школярів художнього образу природи, яке передбачає поетапну роботу, естетичну взаємодію різних видів і жанрів пейзажної, екологічної літератури і мистецтва, художню образотворчість дітей, їх ідентифікацію з біообразом, активну природоохоронну працю.

Апробація результатів дослідження проводилась у процесі експериментальної роботи, здійснювалася особисто автором і під його керівництвом учителями, вихователями 1–4 класів, а також під час педагогічної практики і науково-дослідної роботи студентів Ужгородського державного університету, учителів-курсантів Закарпатського інституту методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Основні концептуальні положення, висновки і рекомендації, зміст методи експериментальної роботи повідомлялись та аналізувались на багатьох міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Впровадження результатів дослідження. На основі теоретичних узагальнень і експериментальних даних, висвітлених у дисертації, опрацьовано, опубліковано та впроваджено у практику роботи освітніх закладів програми з україно(народо)знавства, методичні

посібники "Виховання в учнів естетичного ставлення до природи", "Керівництво сприймання віршів про природу на уроках читання", "Кольорознавство", "Писанка – диво народного мистецтва" (у співавторстві) та інші, а також читанки "Карпатська весна" (на замовлення Міністерства освіти Словачії), "С чого починається Родина" (для шкіл України з польською, угорською та молдавською мовами навчання), у яких чільне місце займають художні твори екологічного змісту, розроблено плани-проспекти і зміст спецкурсів для студентів педфаків Ужгородського державного університету й учнів Мукачівського педагогічного училища "Виховні та розвиваючі функції художнього образу природи", "Біодизайнування в школі".

Автором визначені й апробовані критерії відбору пейзажних та інших художніх творів природничого, екологічного змісту для вивчення на уроках та позакласних і позашкільних заняттях з молодшими школярами.

Особиста участь дисертанта в одержанні наукових результатів полягає в узагальненні більш як 35-річного досвіду естетичного виховання дітей і молоді під час роботи вчителем, вихователем у загальноосвітніх школах, у гімназії, викладачем кафедри педагогіки і психології в Ужгородському державному університеті, в Закарпатському інституті методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; у самостійному багаторічному вивченні теоретичних і практичних питань формування в дошкільників, учнів різного віку художнього образу природи, у проведенні констатуючого, формуючого і підсумкового експериментів; у написанні для дітей більше 20 книг віршів, казок, віршованих оповідань, загадок, скоромовок і пісень про природу; у багатьох виступах по радіо й телебаченню з проблем еколого-естетичного виховання школярів.

Структура роботи обумовлена логікою дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку основної літератури та додатку. У додатку подані схеми, таблиці кількісного та якісного аналізу даних дослідження, серії фотознімків візуальної психодіагностики з "прихованої камери".

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми, актуальність дослідження, визначено його мету, об'єкт, предмет, методи, етапи, завдання, сформульовано гіпотезу, розкрито методологічні, теоретичні основи, стисло висвітлено концепцію, наукову новизну, теоретичну і практичну

значущість, виділено основні положення, що виносяться на захист, відображено апробацію і впровадження результатів дослідження в практику роботи освітніх закладів.

У першому розділі – "Теоретико-методичні аспекти формування в учнів художнього образу природи" – висвітлено матеріально-соціальні та естетичні властивості природи як основи її художнього образу, узагальнено багаторічний досвід педагогічного керівництва процесом сприймання художніх образів та образотворчості дітей різного віку.

Шляхом теоретичних пошуків розкриваються ті функціональні можливості природи, реалізація яких забезпечує життєве, морально-психологічне благополуччя людини, її здоров'я, утвердження оптимізму, стабільності, розвиває почуття краси і гармонії, викликає натхнення, веде до задоволення естетичних потреб, розквіту художньо-творчих здібностей. Утверджується ідея про те, що людина по-справжньому охоронятиме природу при тій умові, коли зрозуміє, що вона є не лише матеріальною, а й духовною основою життєдіяльності, коли в свідомості формуватиметься художній образ природи.

На багатому фактичному матеріалі автором показано такі естетичні ознаки природи як колір, світло, звук, мелодія, запах, особливості їх сприймання і впливу на людину.

Значну увагу приділено структурі естетичних образів фауни і флори, а також неживої природи. Ці образи дають людині основний позитивний енергопотенціал, сприяють злиттю естетичних і моральних почуттів у процесі спілкування з довколишнім світом, оберігають від антисоціальних проявів, очищають душу від негативних настроїв і спонукань. Освоєння дітьми естетичних ознак і властивостей природи складає той фонд, тезаурус, який стає основою для формування її художнього образу, для розвитку образотворчих здібностей і таланту юної особистості.

Освоєння художнього образу природи у значній мірі залежить від ставлення учнів до нього та до самої природи. Учні початкових класів властива допитливість і емоціональна чуйність у ставленні до художнього змалювання природи. У процесі спостережень і детального естетичного освоєння природи у них накопичуються чуттєві враження, необхідні знання, проходить їх простіша систематизація, аналіз, синтез, формування понять, моральних, естетичних суджень. Художній образ природи розвиває креативність, емпатію та інші позитивні якості молодших школярів.

У підлітків змістовнішими стають оцінки як художнього образу природи, так і суспільної турботи про охорону довколишнього середовища, однак у повсякденному спілкуванні вони частіше від дітей

інших вікових категорій негативно впливають на фауну і флору. І все ж для них є важливим як сам процес пізнання краси природи, так і його результати, а також особисте включення в художньо-творче освоєння довколишнього середовища.

У старшокласників простежується посилення морально-естетичних мотивів у ставленні до художнього образу природи. Однак усвідомлення ними важливості екологічних проблем не завжди переростає у прагнення практичною діяльністю створювати художній образ природи, охороняти її красу. Старшокласники поступово освоюють глобальний художній образ, картину Всесвіту.

До об'єктивних передумов формування в учнів повноцінного морально-естетичного ставлення до природного середовища та до його художнього відображення в мистецтві відносяться, по-перше, естетичні ознаки і властивості природи, які розкриваються в процесі всього періоду шкільного навчання, по-друге, оцінки природи суспільством, по-третє, багатогранна діяльність. З-поміж суб'єктивних передумов виділяються: а) розвиток у школярів здатності адекватно сприймати, переживати й осмислювати етику й естетику природи; б) стимулювання зацікавленості, бажання перетворювати й оберігати її в оптимальному стані. При цьому важливо, щоб художнє бачення учнями конкретних предметів і явищ довколишнього середовища вело до досягання естетичної картини світу.

Між ставленням учнів до природи і ставленням до її художнього образу встановлюється тісний, нерозривний взаємозв'язок і взаємозалежність. Матеріально-соціальні й естетичні властивості природи впливають на ставлення до художнього образу, а він як емоційно-естетичний фактор, поглиблює, зміцнює природоохоронні, еколого-естетичні почуття і переконання.

У першому розділі багатогранно висвітлена психолого-педагогічна інтерпретація художнього образу природи, його суть, генезис і види. Художній образ природи – це її зображально-виражальна, конкретно-чуттєва і водночас синтезована, узагальнена форма змалювання в мистецтві, втілення в свідомості людини, спосіб художньо-естетичного освоєння природи.

Розрізняються макрообраз – глобальна, багатопланова її естетична картина, а також мікрообраз – частина, деталь її естетичного зображення.

Виділяються основні принципи побудови художнього образу та його функціонування:

– принцип єдності одиничного й множинного, конкретного й абстрактного в образі;

– принцип типізації в художньому образі естетичних ознак і властивостей природи, індивідуально-типологічних і характерологічних особливостей людини;

– принцип об'єктивності існування образу й суб'єктивності його сприймання;

– принцип цінності художнього образу, його здатності викликати катарсис, спонукати до творчої діяльності.

Різновидностями художнього образу природи є поетичний, ліричний, музичний, живописний та інші.

Функції художнього образу природи багатогранні, основні з них такі: гносеологічна, сугестивно-гедонітична, евристична, аксіологічна, комунікативна. Він відіграє важливу роль в етнізації виховання – наповненні його національним, краєзнавчим-змістом, а також у моральному, трудовому, екологічному вихованні школярів.

Художній образ природи знаходиться в центрі організації духовного, естетичного спілкування школярів з довколишнім середовищем. Емоційні переживання, викликані художнім образом, стають імпульсом виникнення в учнів інтересу, спонукань до засвоєння тисячолітнього досвіду еколого-емпіричної, естетичної взаємодії з природою. Багатство і різноманітність асоціацій, почуттів, викликаних художнім образом, розвивають у школярів уміння ідентифікувати себе з позитивним образом-персонажем – охоронцем рідної природи, творцем еколого-естетичних цінностей. Якщо в душі учня живе художній образ природи, то в ній нема місця для черствості, байдужості, бездуховності. Під впливом цього образу учень прагне брати активну участь у соціокультурній діяльності з метою оптимізації природного середовища, в посиленій образотворчості.

Художній образ природи займає провідне місце в системі розвитку творчої діяльності та здібностей молодших школярів.

Образотворчість розглядається в дисертації в широкому розумінні, а саме: як діяльність з метою створення поетичних, прозових, драматичних, музичних, живописних, графічних та інших образів у різних видах і жанрах мистецтва, художніх ремесел і промислів, дизайнування. Виділяються такі показники образотворчості дітей: чутливість до нового формотворення, до образу, композиції, схильність до генерування, узагальнення ідей, асоціацій, широта "переносу" знань, умінь і навиків з однієї галузі художньої діяльності в іншу, оригінальність мислення і дій.

На основі аналізу образотворчої продукції дітей, а також теоретичних пошуків автор прийшов до висновку про необхідність вве-

дення нових термінів – "художній біообраз", "художній екообраз". Ці терміни чіткіше й повніше розкривають розуміння художнього образу природи як форми і способу естетичного відображення природи в її сучасному екологічному трактуванні. У зв'язку з цими термінами доцільно ввести у науковий обіг таке поняття як "художня біо(еко)образотворчість" – тобто мистецька діяльність на матеріалах естетичних ознак і властивостей природи, довколишнього середовища. Детальне обґрунтування цих термінів є перспективним у літературознавчих, мистецтвознавчих наукових галузях, у теорії і практиці творчості. У тексті дисертації ми вживаємо ці терміни як синоніми.

Природа та її художнє змалювання молодшим школярам значно ближчі й доступніші, ніж складний світ людських взаємовідносин. Естетика природи збагачує їх сенсорну сферу, естетичний досвід, образно-художню мову й мислення.

Для молодшого школяра властиве динамічне, ігрове начало у ставленні до образу природи, він прагне порушити стереотипи художнього сприйняття світу і дій у ньому, нав'язаних із зовні переважно дорослими. Він здатний до співучасті в позитивних діях у природі, до співпереживання її краси.

Способи опредмечення, матеріалізації образно-художніх уявлень, сформованих у процесі спілкування з природою, реалізуються в словах, мелодіях, кольорах, музично-ігрових діях школярів і вимагають поліхудожнього педагогічного підходу.

Своє ставлення до природи та її художнього образу учні початкових класів виражають вербальним (словесним) і невербальним способами (в малюнку, ліпці, різьбі по дереву, у сценічній виконавській діяльності тощо).

Психологічні особливості молодших школярів, їх близькість до природи, висока зацікавленість нею, а також організованість системи початкового навчання і виховання, єдність педагогічних вимог до учнів, здійснювана і координована класоводом, – всі ці та інші фактори свідчать про найбільшу сензитивність дітей цього віку до формування в їх свідомості повнокровного художнього образу, а також до різноманітної образотворчої діяльності.

Основними засобами формування в молодших школярів художнього образу природи є живопис, художня література, музика пейзажного, екологічного змісту, а також драматичне мистецтво, кіно, праця, етнопедагогіка. Важко знайти вид чи жанр мистецтва, у якому був би відсутній художній образ природи. У часи вульгарного соціологізму цей образ вва-

жався відходом від реалій життя, виявом чистого мистецтва, "голим естетизмом". А тепер, у часи екологічної біди, він виступає одним з найактивніших засобів виховання морально-естетичного ставлення до природи, оберігачем від духовного зубожіння, опустошіння, охоронцем усього живого, благородного, прекрасного на землі. Узагальнений художній образ природи створюється в свідомості учнів у результаті взаємодії мистецтв, дотримання принципів їх єдності, суверенності, взаємозв'язку, врахування рівня художнього розвитку дітей під час організації навчально-виховних занять.

Докладно розглянуто у першому розділі виховні можливості етнопедагогічного, музичного, живописного, літературного, сценічного образів природи та шляхи їх реалізації в практиці роботи сучасних дошкільних закладів і шкіл. Автор узагальнив досвід педагогів-новаторів Закарпатської області, а також свій багаторічний досвід роботи з дітьми різного віку по формуванню художнього образу природи. Ця робота здійснювалася у таких основних напрямках:

- створення цільової установки, настроєності вихованців на сприймання естетичних ознак і властивостей природи, її образів і на художню біообразотворчість;

- створення сприятливих педагогічних ситуацій, емоціональної атмосфери, використання доцільних засобів, методів і прийомів для повноцінного сприймання художніх образів природи, аналізу їх змісту, правильної оцінки і втілення у різноманітній виконавській та іншій діяльності;

- залучення дітей до посильної мистецької творчості, зокрема у галузі ужитково-прикладного мистецтва, художніх промислів, оранжування квітів тощо;

- організація в освітніх закладах екологічних свят, а також свят сільськогосподарської, лісгосподарської та іншої праці дітей, їх батьків з виставками продуктів їхньої діяльності, концертами художньої самодіяльності, на яких домінує художній біообраз.

В роботі з дітьми дошкільного віку оптимальними виявилися ігрові методи і прийоми формування художнього образу природи, різноманітні спостереження в природі. Основна увага приділялася активізації роботи всієї сенсорної сфери малят, розвитку їх кольорового зору, музичного і поетичного слуху, збагаченню образно-художньої мови.

У початкових класах домінативними стали "уроки образного мислення" на лоні природи, а в середніх та старших класах – проблемні та програмовані методи і прийоми вивчення пейзажно-екологічного мистецтва з метою створення у свідомості узагальненого образу природи.

Сприятливими факторами формування й розвитку художнього біообразу та образотворчості учнів молодшого шкільного віку є:

– природне середовище, у якому вони живуть, контактують з фауною і флорою, з іншими предметами, явищами довколишнього світу;

– соціально-психологічне середовище у сім'ї, в навчально-виховному закладі, населеному пункті;

– інтелектуально-емоціональна готовність учня до сприймання естетичних ознак і властивостей природи, її образу;

– здатність до посиленої екологічної діяльності.

При цьому важливо, щоб школярі уміли вибрати з природного середовища доцільні, особистісно й суспільно цінні об'єкти для сприймання й образотворення, а також визначити й використовувати необхідні зображально-виражальні засоби та інструментарій.

Основними критеріями художньо-образотворчих здібностей молодших школярів виявились такі:

– наявність стійкого й активного інтересу до творчої діяльності;

– теоретична, психологічна й практична готовність до біообразотворчості;

– вміння оперувати, варіювати засобами й способами створення образу;

– здатність до генерування ідей у продукті творчості.

Для молодших школярів типовою є конкретність мислення і дій. Чим швидше вони навчаються узагальнювати, тим легше вони сприйматимуть, розумітимуть і творитимуть художній образ природи. Від здатності генерувати залежить прогрес у гармонійному розвитку учнів усіх вікових категорій.

Спосіб створення образу, оперування ним здійснюється, як правило, спочатку в думці, за уявою, уявленням. Минулі враження, деталі виступають вихідним матеріалом для створення нового образу. Вивчаючи вікові та індивідуальні особливості учня у створенні художнього образу треба визначити вид, форму, зміст матеріалу, на які орієнтується він, знати його вміння видозмінювати просторове розташування предмета чи явища, які відображаються в мисленні чи в діяльності, його здатність змінювати структуру фігури, конфігурацію.

Знання цих та інших особливостей дає учителеві можливість здійснювати корекційну роботу, визначити творчий профіль учня, правильно керувати процесом його сприймання та образотворчості.

У другому розділі – "Історико-педагогічний аналіз проблеми формування художнього образу природи в учнів початкових класів" – показано, як розвивалася ця тема в педагогічній теорії і практиці XIX–XX

століть. Інтерес до неї у вітчизняній і зарубіжній психології, педагогіці й методиці посилювався наприкінці минулого віку у зв'язку з нагромадженням великої кількості зразків літературного, живописного, музичного пейзажу і значними досягненнями в науковому освоєнні природи.

Образи пейзажного мистецтва ефективно впливають на розвиток молодших школярів при умові, коли його сприймання нерозривно зв'язане з живою дійсністю. Ця ідея, що випливає з естетики українських, російських філософів, письменників, педагогів, конкретизувалася і зміцнилася в педагогічній творчості К.Д.Ушинського та його послідовників. Він підкреслював, що природа та її художнє змалювання відіграє першорядну роль у розвитку мислення учнів, яке живиться образами, безпосередньо сприйнятими із зовнішнього світу. Образ організовується шляхом сприймання основних, а потім другорядних рис об'єкта, ґрунтується на принципах послідовності, переходу від простого до складного. На базі логічного мислення формується образ, еквівалентний предмету, явищу, про які в дітей виникають спочатку уявлення, а потім поняття. Цей образ "зростається" з поетичним і стає часткою духовного багатства. К.Д.Ушинський вважав, що за допомогою художніх паралелізмів дітей можна повести від розуміння прекрасного в природі до розуміння настроїв, переживань людей, "душі прекрасних поривань".

Значну увагу художньому образу природи приділено в українській народній етнопедагогіці та в науковій педагогіці й методиці. У фольклорі рідна природа, земля виступають святими, їх образи зігріті світлими почуттями.

Про виховний вплив етнопедагогічного біообразу багатогранно розповів письменник і педагог І.С.Нечуй-Левицький у книзі "Світогляд українського народу". Роль поетичного біообразу в формуванні природоохоронних почуттів одним з перших в Україні підкреслював письменник М.В.Гоголь.

Певне місце знайшов художній образ природи і в педагогічній системі О.В.Духновича. У наукових працях та в поезіях, адресованих дітям, він розкрив виховне значення цього образу в морально-естетичному вдосконаленні та в розвитку творчих здібностей людини.

Ідеї зарубіжних педагогів минулого і нинішнього століття про виховний потенціал природи та її художнього змалювання просякнуті думкою про "психологічну свободу", вільну експресію дитини у сприйманні довколишнього світу й образотворчості.

Багато слушних думок про функції художнього образу природи висловили українські педагоги ХХ століття Софія Русова, С.Х.Чавдаров, В.О.Сухомлинський та інші.

Славетний педагог В.О.Сухомлинський вважав, що образне мислення молодшого школяра і естетичне сприйняття ним природи взаємопроникають, живляться одне одним. Комунікативна функція цього мислення обертається спонукою до соціокультурної діяльності, до створення нових образів, моделей. Він радив організувати повторне сприймання одних і тих же художніх образів природи у молодшому, підлітковому і в старшому шкільному віці. Таке сприймання вносить нові нюанси в баченні й переживанні краси природи.

Аналіз сучасної української методичної літератури показує, що педагогічні можливості художнього образу природи недостатньо враховуються. Особливо бракує у ній зразків народної біообразотворчості, репродукцій творів українського національного та світового живопису, графіки пейзажно-екологічної тематики.

Заповнення цієї прогалини вимагає сучасна концепція розвитку освіти, оновлення змісту навчання і виховання дітей та молоді, головною метою якого є розвиток творчих здібностей, образного, асоціативного мислення, уяви, мови, пам'яті, усіх компонентів духовності особистості, здатної жити в умовах нового суспільно-економічного ладу в Україні.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної теоретичної, методичної літератури дає можливість зробити висновок, що в розвитку проблеми естетичного виховання учнів засобами образів пейзажно-екологічного мистецтва простежуються два етапи. На першому етапі, який охоплює ХІХ століття, педагогіка і методика обмежувались переважно постановкою цієї проблеми, визначенням виховного впливу образу в загальних рисах. На другому етапі, у ХХ ст., особливо після другої світової війни, здійснюються пошуки нових форм, методів і прийомів роботи над художнім образом природи.

Природа та її художній образ знайшли часткове висвітлення в українській та зарубіжній педагогіці. Виразники провідної естетичної та педагогічної думки минулого та нинішнього століття підкреслювали важливу роль цього образу як впливового емоційного фактора в розвитку школярів в умовах значної інтелектуалізації процесу навчання, технізації й урбанізації життя.

К.Д.Ушинський і його прихильники та послідовники М.Ф.Бунаков, В.І.Водовозов, В.Я.Стоюнін ввели до навчальних програм і підручників кращі зразки літературного пейзажу, пропонували вчителям використовувати пейзажну музику та живопис.

Дбаючи про розвиток культури сенсорного сприймання дітьми краси природи, українські педагоги Олександр Духнович, Софія Русова, Василь Сухомлинський рекомендували вести дітей у живу природу, до джерел

художнього образу, думки, почуття, забезпечувати взаємодію різних видів і жанрів пейзажного мистецтва на урочних заняттях. Вони пропонували таке розташування творів про природу у шкільних підручниках, щоб забезпечити послідовність і наступність сприймання й осмислення образу. Говорячи про виховні функції біообразу, українські педагоги підкреслювали його благотворний вплив на утвердження патріотичних, гуманістичних, естетичних почуттів.

Зарубіжні педагоги і, зокрема, М.Баркан, А.Стерн, вважають, що людина формує образ дії як спосіб самоутвердження в залежності від того, якою вона уявляє себе в природі. Спілкування дітей з природою та її художнім відображенням повинно проходити в атмосфері вільної експресії. Сформований у такий спосіб образ природи регулює розвиток екологічної та естетичної культури школярів.

Нові погляди на природу зв'язані з її охороною, з розвитком наукового і художнього її освоєння. Українські та зарубіжні педагоги вбачають у художньому образі природи не об'єкт пасивного замилювання, а фактор благородного впливу на саму людину, дійову силу в морально-естетичному розвитку особистості.

Досвід літньої колонії "Бадьоре життя" С.Шацького з її багатогранною діяльністю, імпровізацією, грою, вивченням мистецтва, естетики природи, а на її матеріалах з організацією образотворчості, теорія і методика еколого-естетичного виховання Софії Русової, система роботи закарпатської "школи під дубом", української "школи-родини", "школи під голубим небом" Василя Сухомлинського, природооздоровчої школи Порфирія Іванова, "природообразотворчої школи" Золтана Баконія заклали підвалини для розвитку культурно-екологічного типу освіти в Україні, що вбирає в себе кращі надбання народних поглядів на природу і людину.

В умовах підвищення статусу в освітніх закладах гуманітарних, естетичних дисциплін розкриваються все нові й нові виховні можливості природи, її художнього образу в активізації розумової, художньої діяльності, в пробудженні креативних сил школярів.

У межах культурно-екологічної моделі освіти курс навчання і виховання слід орієнтувати на вирішення конкретних життєвих завдань формування образного мислення цілісної, творчої особистості, світогляд якої утверджує єдність, гармонійне злиття з природою, космосом, народом.

Третій розділ – "Особливості та рівні сприймання учнями початкових класів художнього образу природи" – присвячено експериментальному дослідженню стану, характерних особливостей сприймання молодшими школярами образів літературного пейзажу.

Для дослідження було вибрано з одного першого, а також другого і третього (четвертого) класів по 8-ро учнів різних за успішністю та типологічними особливостями. Експериментальні заняття проводились окремо з кожною групою школярів. Під час читання пейзажних творів вигляд обличчя, напрям рухів дітей фіксувався з "прихованої камери", що дало можливість об'єктивувати стан первинного сприймання. Оскільки вираз очей, міміка обличчя, поза, рух голови, рук не дають повної картини сприймання образів, то візуальна психодіагностика поєднувалася з усним чи графічним малюванням образів, судженнями дітей, зондуванням їх смислового процесу та іншими методами і прийомами.

З метою дослідження особливостей і рівнів сприймання художнього образу природи були виділені такі параметри:

- відповідність відтворених учнем мікрообразів і художньої картини в цілому авторським;

- співпадання або неспівпадання маршруту уяви учня з авторським маршрутом за орієнтирами, даними у творі;

- наявність творчих доповнень, уточнень для повноти художнього образу в руслі авторського образно-емоційного змісту;

- структурна, композиційна близькість створеного в уяві учня образу або картини з авторськими;

- активний емоційно-естетичний відгук школяра на образ, вміння осягнути підтекст, проїнятися почуттям автора, ліричного образу-персонажа;

- наявність вмотивованої оцінки образу і твору в цілому.

Зміст твору для більш чіткого його виявлення було умовно поділено на два компоненти: образний і емоційний, враховуючи при цьому їх діалектичну єдність. Образний зміст – це наочні, картинні, живописні, конкретно-чуттєві, слухові та інші деталі образу і художньої структури твору в цілому. Провідну роль у сприйманні образного змісту відіграє уява, вміння учнів побачити за окремими словами, рядками твору живу картину природи. Емоційний зміст – це система почуттів, закодованих у художній структурі, в підтексті, інтонації. Він цементує в єдине ціле образ, картину, викликає в реципієнта певний настрій, переживання.

Експеримент проводився в природних умовах уроку при застосуванні традиційних методів і прийомів роботи над творами про природу.

Фотознімки візуальної психодіагностики показують, що мімічні реакції учнів досить пасивні, пози статичні. На обличчях більшості вихованців можна простежити байдужість, а в очах – відсутність зацікавленості поетичними образами.

Результати експерименту засвідчують, що молодші школярі успішно оперують одиничними уявленнями, їм важко узагальнювати, генерувати образ. Особливо помітно це виявляється в сприйманні й розумінні ними тропів. Вони схильні до прямого, номінативного, вербально-логічного тлумачення метафори, у них майже відсутнє бачення в метафорі прихованого порівняння. Нерідко діти не помічають парадоксальності, безглуздості буквального значення тропів у поетичному контексті.

Для адекватного сприймання учневі необхідно: а) уявити предмети природи, які лягли в основу метафоричного образу; б) помітити, що пряме тлумачення метафори позбавлене логіки; в) включатися в смисловий пошук схожості, подібності порівнюваних у метафорі предметів, явищ; г) здійснити перенос.

Дослідження показує, що молодші школярі зустрічаються з труднощами у сприйманні й розумінні порівнянь за таких умов: а) коли об'єкти порівняння віддалені, взяті з різних сфер; б) якщо порівнюване слово – загальне поняття; в) коли порівняння виражене орудним відмінком; г) якщо в розгорнутому порівнянні пропущені слова.

Одне з провідних місць в системі художніх засобів створення образів у пейзажних, екологічних творах займають епітети. Вони мають наочний, зображально-виражальний, емоційний і оцінний характер, втілюють у собі матеріальну й нематеріальну якість, ознаку предмета, явища (колір, звук, запах, обсяг, а також стан природи, настрої ліричного героя тощо).

На основі дослідження виявлено такі особливості сприймання молодшими школярами епітетів:

– вони допускають викривлення змісту епітета в контексті твору, а інколи дають номінативне його тлумачення;

– в учнів недостатньо розвинене вміння знайти і пояснити зв'язок епітета з предметом, зв'язок нового, невідомого раніше відтінку з відомим, встановити зв'язки між мікрообразами в структурі твору;

– сприймання епітета нерідко характеризується однозначністю, зв'язком тільки з одним об'єктом, невмінням учня узагальнювати.

В процесі експериментального дослідження виявлені вікові особливості сприймання учнями 1–4 кл. художніх образів природи. Зроблено такі висновки:

1. В основу відтворення першокласниками образів природи лягають знайомі об'єкти, які викликають активну реакцію, але часто через довільні асоціації ведуть до викривлення сприймання. Художній екообраз репродується на основі чуттєвого досвіду дитини, найчастіше не відповідає образно-емоційній структурі твору. Учневі важко вийти за межі цього

досвіду, піднятися над ним і проїнятися авторським баченням, дисоціювати потрібні враження, уявлення.

2. У першокласників відсутня внутрішня настанова на адекватне відтворення образного змісту. Цільова настанова, яку дає вчитель, стимулює роботу їхньої уяви. Однак репродукування образів виходить неповним, схематичним. Без цілеспрямованого педагогічного керування першокласники засвоюють в основному тему твору, зовнішні зв'язки подій, предмети зображення. Вони недостатньо вміють бачити за словами, рядками твору цілісну картину природи.

3. Учні 1 класу сприймають поетичні образи злито, нерозчленовано. Виділяючи у творі окремі, найбільш яскраві деталі, вони не виявляють їх виразності у зв'язку з іншими деталями. Красу художніх образів вони відчують інтуїтивно, не можуть диференційовано виразити своє ставлення до них.

Підсумовуючи дослідження особливостей сприймання другокласниками образного змісту творів про природу, ми прийшли до таких узагальнень:

1. Сприймання дітей цього віку характеризується в основному тими ж факторами, що й першокласників. Без цілеспрямованого педагогічного керівництва не відбувається помітних зрушень в освоєнні художніх образів природи. Переважає вербально-логічне тлумачення творів.

2. Повноцінному сприйманню заважають позаконтекстні асоціації. Другокласники слабо володіють операцією дисоціювання потрібних життєвих вражень, уявлень для сприймання художніх образів природи.

3. Глибоке проникнення в текст твору, в образ, розуміння позиції автора, його ставлення до зображуваного властиві небагатьом другокласникам (2-3 учням з 25 у класі).

Експериментальне дослідження стану сприймання учнями 3-ix (4-ix) класів образного змісту пейзажних, екологічних творів дало можливість зробити такі висновки:

1. Третью (четверто) класники наближаються до цілісного сприймання художнього образу природи, здатні за поетичними рядками побачити живу картину, однак ліричний образ ще часто трактується ними в прямому значенні.

2. Учні цього віку здатні досягнути в мікрообразі узагальнення, осмислити його на основі контекстних зв'язків зі змістом твору в цілому. Порівняно легко здійснюється дітьми перенос із конкретної сфери в конкретну, а важче – з конкретної в абстрактну.

3. В певній мірі учні вміють переноситися в простір пейзажної, екологічної картини, на місце споглядання автора (ліричного героя). Однак

вони недостатньо зв'язують образи твору з авторськими просторовими орієнтирами, ще слабо вникають вони в емоційний підтекст образу.

Емоційний зміст образів у творах екологічного змісту становить значну питому вагу. Якщо образний зміст сприймається завдяки репродуванню минулих вражень, на базі попереднього запасу пізнавальної, естетичної інформації, то сприймання емоційного змісту потребує, крім того, відповідного внутрішнього настрою реципієнта, його готовності й здатності до співпереживання, а також певної емоційної культури. Попередній запас інформації в молодших школярів порівняно бідний і не забезпечує ефективну співтворчість у процесі сприймання. Емоційна сфера учнів початкових класів знаходиться в стадії становлення й розвитку.

Результати експериментального дослідження показують, що учні 1–4 кл. зустрічаються зі значними труднощами у визначенні емоційного настрою твору, слабо диференціюють відтінки емоцій, не вміють передати емоційний підтекст в інтонації при читанні, дати словесну характеристику почуттям образу ліричного героя, не фіксують в достатній мірі свою увагу на його внутрішньому світі, не схильні до аналізу й синтезу власних і чужих емоцій.

На основі експериментального дослідження за виділеними вище параметрами було визначено три рівні сформованості естетичного сприймання молодшими школярами художніх образів природи.

До першого рівня віднесли учнів, які повно, цілісно відтворюють образно-емоційний зміст творів, прагнуть якомога об'ємніше визначити мікрообрази у їх взаємозв'язку. Їх уява порівняно гнучка і жвава, поетичний слух вловлює відтінки ритмомелодики. Творчі доповнення конкретизують зміст твору, природно вплітаються в композицію словесного відтворення. Емоційно-естетичний відгук учнів виражає щире захоплення пейзажною картиною, активне ставлення до твору та відображеної в ньому дійсності. Вихованці першого рівня сформованості естетичного сприймання вміють дати в елементарній формі оцінку образу.

До другого рівня сформованості естетичного сприймання художніх образів належать вихованці, які частково відтворюють образно-емоційний зміст. Апелюючи до власного досвіду, вони ще не вміють дисоціювати необхідні враження, уявлення для адекватного відтворення. Позаконтекстні привнесення інколи призводять до викривлення образів. На цьому рівні оцінки сприйнятого ще недиференційовані, нерозгорнуті. Учні захоплюються дією, інколи незначною деталлю і на її основі оцінюють твір в цілому.

Третій рівень сформованості естетичного сприймання художніх образів природи характеризується фрагментарністю, схематичністю

відтворення образно-емоційного змісту. Вихованці цього рівня в переважній своїй більшості перелічують об'єкти зображення у творі, не вміють зідтворити цілісну, композиційно завершену пейзажну картину. Вони користуються лінійним способом композиції. Позаконтекстні асоціації порушують адекватність сприймання. Естетичні оцінки сприйнятого в учнів третього рівня відсутні або носять недиференційований характер.

Підводячи підсумки експериментальної частини дослідження, ми виявили певні суперечності сприймання молодшими школярами художнього образу природи, а саме:

- між попереднім рівнем інформаційно-естетичного фонду учня і новими завданнями сприймання біообразу та образотворення;

- між знаннями про художній образ природи, про матеріал та інструментарій його створення і вмінням їх використати в самостійній роботі;

- між більш складним завданням сприймання й образотворення і наявністю попередніх, недостатніх для його виконання способів;

- між рівнем ставлення до художнього біообразу, який необхідний, і досягнутим рівнем цього ставлення до сприймання.

Було виявлено також окремі закономірності сприймання художнього біообразу:

- чим складніша образна система твору, тим більше досвіду реципієнта, емоційного та інтелектуального розвитку вимагається від нього для повноцінності процесу сприймання;

- без розвитку й активізації асоціативного мислення школяра неможлива адекватність сприймання й розуміння художнього образу природи;

- робота учня-реципієнта над асоціативною структурою твору йде в тому ж ключі, який окреслено автором. Та водночас реципієнт повинен давати свою оцінку зображеному, послуговуючись уже раніше виробленими естетичними критеріями. Якщо цей досвід недостатній, то учень легко може збитися на манівці стереотипного асоціювання. Вловивши, наприклад, динаміку почуттів, але втративши інтелектуальний контроль за процесом свого сприймання, учень відділяє почуття від смислової структури твору і починає монтувати уявні картини й образи за звичною для нього схемою. Відбувається розрив змісту і форми художнього образу природи.

Труднощі сприймання обумовлені тим, що молодші школярі часто беруть з твору переважно більш доступне зорові, що лежить, так би мовити, на поверхні, легше освоюється – тобто його живописні, картинні деталі. Контекстні емоційно-сміслові відношення залишаються не

розкритими. Без спеціальної установки вчителя вони часто не звертають увагу на другий, дуже суттєвий компонент образу – емоційність, співпереживання автора, ліричного героя.

Дитину захоплює поетичність факту, окрема деталь, що відтворює знайомий і близький досвід шматочок дійсності. Конкретна, яскраво-наочна деталь запам'ятовується, пробуджує низку асоціацій, стає стимулом фантазії, мрії. Через неї дитина часто схоплює емоційний лад твору, настроїв. В деталі, в конкретному образі, вона здійснює узагальнення. В незвичайній ситуації, в несподіваному повороті думки деталь викликає "радість пізнання" нового. Ця радість виражається в усмішці, в ніжному блиску очей.

Оптимальність сприймання художнього образу природи залежить від цілеспрямованого педагогічного керівництва цим процесом.

Четвертий розділ – "Педагогічне забезпечення процесу поетапного формування в молодших школярів художнього образу природи" – містить обґрунтування оптимальних методів і прийомів формування художнього біообразу, визначення основних принципів і закономірностей, педагогічних умов цього процесу, науково-теоретичних положень поетапної організації роботи вчителя, аналіз результатів формуючого і підсумкового експериментів: Шляхом теоретичних пошуків і експериментального дослідження було виявлено у базисній структурі сприймання учнями початкових класів художньо-екологічного образу та активізації їх багатогранного образотворення закономірності, які водночас знаходяться в площині дієвості передумов загального і естетичного розвитку особистості. Серед них виділені такі закономірності:

– чим міцніше процес формування сприймання художнього образу природи й образотворчості опирається на позитивні мотиви, установки, орієнтації, ставлення, на внутрішню, сенсорно-рухову, емоціонально-вольову, вербальну сфери, які лежать в основі образної свідомості і практичних дій учнів, тим оптимальніші результати педагогічного процесу;

– чим цілеспрямованіше й доцільніше організовується особистісно значима і суспільно цінна художньо-екологічна діяльність учнів, тим ефективніше проходить процес сприймання і творення художнього біообразу;

– чим розумніше налагоджується діалогове, майєвтичне, активно-творче спілкування між учителем і вихованцем з одного боку та внутріколективні, міжособистісні відносини з другого, чим узгодженіше створюється обстановка вільної експресії учнів на підготовчому та комунікативному етапах і спонукання, стимулювання перетворювальної,

творчої післядії сприйнятого та усвідомленого образу в самостійній життєдіяльності на посткомунікативному етапі роботи, тим краще забезпечується, здійснюється процес формування художнього образу природи;

– повноцінність естетичного сприймання учнем образу й образотворення залежить від художньої вартості, складності, доступності твору й образу як продукту діяльності учня, різноманітності й повторюваності художніх форм, способів і засобів його діяльності;

– чим рівномірніше, доцільніше організовується естетична взаємодія мистецтв на уроках та інших навчально-виховних заняттях, тим повнішим, змістовнішим, узагальненішим стає у свідомості учня і його творчій діяльності художній біообраз;

– досягнення оптимальності формування художнього образу природи визначається відповідністю поставленої перед школярами педагогічної мети і цілей їхнім духовно-естетичним і художньо-практичним потребам, настроєності, готовності сприймати і творити образ;

– рівень результативності педагогічного керівництва сприйманням образу й образотворенням учнів залежить від ступеня опори на їхній життєвий і художній досвід, обсяг і якість їх знань та вмінь;

– чим більшу духовно-естетичну і художньо-практичну цінність має художній біообраз, тим повніше актуалізується й реалізується оцінювальне ставлення до нього та до відображеної в ньому дійсності.

Основні принципи педагогічного керівництва процесом формування в молодших школярів художнього біообразу такі:

– принцип орієнтації на духовний, морально-естетичний розвиток учнів засобами художнього образу і різноманітної еколого-естетичної творчості;

– принцип опори на внутрішні сили, спонукання і творчі можливості учнів початкових класів у сприйманні й створенні образів;

– принцип художньо-творчого спілкування з учнями у процесі організації естетичного сприймання біообразу й образотворчості;

– принцип художнього аналізу художнього образу мистецького твору та продукта учнівської образотворчої діяльності;

– принцип врахування повторності та варіативності естетичних вражень в художньому образі;

– принцип єдності емоціонального та раціонального, свідомого та інтуїтивного у сприйманні художнього образу природи та в художній біообразотворчості;

– принцип єдності педагогічних впливів з бажаннями, сподіваннями учнів у процесі сприймання і втілення художнього образу в продукті діяльності;

– принцип поєднання та варіювання методів і прийомів керівництва сприйманням і образотворенням учнів у залежності від мети, завдань і умов навчально-виховного процесу;

– принцип мотивації і заохочення успішної пізнавальної й образотворчої діяльності учнів.

Методи як способи педагогічного керівництва процесом формування в молодших школярів художнього образу природи та активізації їх пізнавальних, творчих сил оптимально функціонують при умові, коли об'єктивно значуще стає суб'єктивно необхідним, бажаним, приємним. Тому, створюючи методичну систему для здійснення формуючого й підсумкового експерименту, ми дотримувалися таких педагогічних вимог:

а) ціль, мотивація сприймаючої і образотворчої діяльності повинні усвідомлюватися учнями, приносити задоволення, викликати позитивний емоційний тонус, ставлення;

б) організація сприймання й образотворення залежить від самодіяльного характеру роботи дітей, їх ініціативності, бачення оптимального результату;

в) керівна роль учителя, наставника повинна бути непомітною, ненав'язливою, але спонукальною і виражатися переважно у формі поради, непрямого навіювання, підказки, коригування;

г) закріплення і розвиток позитивного досвіду сприймання художнього образу природи та образотворчості вимагає постійної діяльності, її багатократної повторюваності, різноманітності змісту й форми;

д) матеріальне й морально-психологічне стимулювання творчих знахідок, успіхів образотворчості повинні супроводжувати весь навчально-виховний процес і особливо його наслідки.

Основним інтегруючим методом педагогічного керування у нашій роботі виступає художньо-педагогічне спілкування, в основі якого лежить майєвтичний діалог та інструменти активізації творчих сил учнів. Ефективними виявилися методи сюжетно-рольових, імітаційних ігор, різноманітних імпровізацій, створення формуючих, розвиваючих ситуацій, ідентифікації, самооцінки власної творчої діяльності з позицій "внутрішнього критика".

Процес створення у свідомості учнів художнього образу природи диференційований у часі. До першого знайомства з образом чи твором екологічного змісту в цілому учень повинен одержати певну емоційно-естетичну інформацію, установку, які настроюють його на сприймання, активізують рецепторну діяльність. Створюється відповідний інформаційно-асоціативний фонд, тезаурус, умови для співпереживання, перенесення, еугестії.

Наслідки констатуючої частини дослідження переконують у тому, що в тезаурусі молодших школярів переважає номінативна інформація. Дітям бракує активної образно-емоційної інформації, добутої шляхом спостережень. При сучасній традиційній методиці роботи з творами екологічного змісту дитина одержує враження від твору переважно на інтелектуальному рівні, перенасиченість інформації одного виду веде до механічного, поверхового її засвоєння. Необхідна відповідна підготовка учнів до сприймання й образотворчості.

Перший етап формування в свідомості учнів художнього образу природи ми назвали предкомунікативним або підготовчим. Він охоплює цілеспрямовану організацію естетичних спостережень дітей безпосередньо на лоні природи і використання прийомів настроювання на сприймання та образотворчість.

На другому комунікативному етапі провідна роль належить образній уяві, аналітико-синтетичній роботі мислення, розвитку кольорового зору, музичного, поетичного слуху. Цей етап включає максимальну активізацію роботи зорового, слухового та інших органів, формування відтворюючої і творчої уяви школярів, аналіз образно-емоційного змісту твору.

Третій посткомунікативний етап значно триваліший у часі. Складна робота думок і почуттів не припиняється в момент комунікації з образом на занятті. На цьому етапі відбувається конверсія, метаморфоза образу, оптимізується процес формування естетичної оцінки образу, розвивається ставлення до нього, активізується творчість учнів. Наші вихованці за бажанням складали мелодії на вивчені поетичні тексти, малювали ілюстрації до творів екологічного змісту, писали твори-мініатюри на пейзажні теми, брали участь у виконавській, соціокультурній роботі природоохоронного характеру.

Здійснюючи завдання конструктивної частини дослідження, ми склали з учнями сценарії розвиваючих рольових ігор екологічного змісту, працювали над екранізацією прозових пейзажних етюдів, організовували естетичне споглядання краси природи з наступним її художнім описом. Для повноти і цілісності художнього образу природи добре послужила дитяча хореографія, вокально-хореографічні композиції. При цьому ми керувалися суттю методу фізичних дій К.С.Станіславського, що полягає в нерозривному зв'язку психічного й фізичного, духовного й матеріального, застосовували різноманітні театральні-методичні прийоми, які викликають зацікавленість, позитивне ставлення і творчу активність школярів.

Сприймання художнього образу природи й художня біообразотворчість оптимально здійснюються в ігрових ситуаціях. Втілення ігрового образу стимулює активність і самостійність. Знаходячись в "ігровому полі", дитина одержує заряд бадьорості, натхнення для творчої праці. В експериментальній роботі ми практикували різні види ігрової образотворчої діяльності: інсценування пісень, віршів, оповідань, музично-театралізовані читання, літературно-музичні композиції, створення ритмічних запитань і відповідей, колективне створення музичної казки, вокальної та інструментальної мелодії на заданий вірш, прозовий сюжет чи картину живопису, виконання власного екологічного твору перед класом чи на сцені та ін. За завданням експериментатора або вчителя учні співали імпровізації на теми загальновідомих казок, заповнювали пропущені такти мелодії під час гри на інструментах, догравали її закінчення, відтворювали звуки, шуми, мелодії предметів, явищ природи, виконували хороводи з календарно-обрядовими діями.

Крім розвиваючих ігор і творчих завдань на перевтілення, імітацію, моделювання практикувалися й такі форми створення художнього образу природи як оранжування квітів, обладнання "квіткового годинника", виготовлення іграшок-сувенірів з природних матеріалів (листочки, мох, плоди тощо), аплікації з соломи, вербової лози, конструювання фігур тварин, людей з паперу, картону, дроту, перетворення навчального матеріалу у видовище екологічного змісту тощо.

Реалізація способів опредмечення, матеріалізації дитячих уявлень у словесних, музичних, живописних та інших формах, ігрових і трудових діях актуалізувалися шляхом поліхудожнього підходу, взаємодії, синтезу мистецтв.

Наше дослідження показує, що мислення образами, дії в образах забезпечують основні процеси художнього освоєння природи: а) розкриття естетичної значимості предмета, явища; б) емоційне реагування на них; в) прагнення до їх естетичного вдосконалення.

Формуючи художній образ природи на уроках мови, читання, музики, образотворчого мистецтва, художньої праці, народознавства, рідного краю та інших, ми прагнули, по-перше, спонукати учнів до пошуків його естетичних еквівалентів у довколишній природі, по-друге, організувати безпосереднє сприймання творів екологічного змісту на відкритій місцевості шляхом активізації спостережливості, роботи відтворюючої і творчої уяви, образного мислення, по-третє, у доступній формі озброювали дітей елементарними основами знань про засоби пейзажного, екологічного мистецтва, по-четверте, розвивали багатогранну образотворчість. Постійно забезпечували синтез мистецтв.

Виразно виступає синтез мистецтв у сценічній образотворчості. Оволодіння технікою актора, моделюванням костюмів і декорації забезпечили рухливість дитячої уяви, розвиток образно-асоціативного мислення. Створюючи сценічний образ, учень вступає у взаємовідносини з іншими виконавцями ролей, бачить своє місце у колективних діях, розвивається його творча самостійність, образна пам'ять, здатність варіювати художніми засобами втілення образу.

З широкого спектру учнівської образотворчості в процесі формуючого і підсумкового експериментів було виділено біодизайнерську творчість як систему перенесення біоформ зовнішнього світу у самовираження в сфері соціальних та інших видів еколого-художньої діяльності.

Навчаючись за експериментальною програмою дисертанта, діти молодшого шкільного віку здатні помічати аналогії в природі та в технічних конструкціях, визначати не тільки схожість, а й відмінність живих та неживих систем. Вже у першому, другому класах можуть вони виготовити макет іграшки за аналогією до квітки чи тварини, а третьокласники вдало роблять ескізи світильника на основі форм листка, грибка тощо. Знайомлячись з формами земної поверхні, вони будують з пластеліну та з піска чи глини макети гірських вершин, окремих місцевих куточків природи.

Результати експерименту показують, що учням початкових класів під силу складання простих орнаментів з форм рослинного і тваринного світу, а також з геометричних фігур (кругів, трикутників, квадратів). У процесі цієї діяльності школярі вчать застосовувати лінію, симетрію, чергування елементів візерунка (ритму).

Вже в першому класі діти малюють орнаменти і декоративні елементи за зразком (в полосці, крузі) рослинного і геометричного характеру. У них поступово формуються елементарні уявлення про ритм в орнаменті і в кольоровому вирішенні, про красу народних візерунків і прикрас одягу, посуду, іграшок. Другокласники практично оволодівають симетрією в декоративних роботах, складають прості візерунки з форм рослинного світу, вчать аналізувати образи біодизайнерських творів народів різних національностей України.

Третьюкласники детальніше знайомляться з видами народної біообразотворчості, художнім розписом на металі, дереві, з народною дерев'яною, полотняною і сучасною технічною іграшкою. Вони здатні самостійно складати орнаменти, виконувати прості декоративно-сюжетні композиції, у них закріплюються вміння застосовувати лінію, симетрію, силует, ритм і досягати з їх допомогою художньої виразності образів.

Візерунки діти складають з квітів, листя, моху та іншого природного матеріалу.

Четвертокласники закріплюють і поглиблюють свої уявлення про засоби декоративного узагальнення в народному мистецтві, зокрема, в дерев'яній мозаїці, інкрустації, художній різьбі, оволодівають прийомами виготовлення народної і державної символіки. Вони складають ескізи декоративного оформлення простих предметів побуту, дитячих меблів, виконують ескізи святкових екологічних листівок.

Педагогічними умовами оптимальної образотворчості молодших школярів є, насамперед, такі:

- розвиток мотиваційної сфери сприймання, практичної діяльності;
- розвиток вміння спостерігати і переносити біоформи з природи в біодизайнерство;
- збагачення чуттєвого та інтелектуально-понятійного тезаурусу;
- використання різноманітних і доступних матеріалів;
- опора на народну дизайнерську творчість;
- взаємодія уроків з різноманітними позакласними, позашкільними, сімейними заняттями.

Педагогічне керівництво процесом біообразотворчості полягає, насамперед, у створенні педагогічних ситуацій.

Дослідження показує, що для забезпечення сприятливої взаємодії учителя й учнів служать, зокрема:

- ситуації обстановки настроєності, готовності до творчої діяльності, зацікавленості в її продукті;
- емоціогенні ситуації, що викликають радість, втіху, задоволення як процесом біообразотворчості, так і його результатами;
- ситуації вільної експресії учнів під час творчої роботи;
- ситуації, що активізують творчу уяву, концентрацію уваги;
- ситуації, що стимулюють образно-асоціативне мислення на вирішення творчого завдання;
- ситуації, що вимагають застосування здобутих раніше знань і вмінь у нових умовах біообразотворчості з використанням нового матеріалу;
- ситуації, що стимулюють самооцінку продукта біообразотворчості, прагнення його реалізувати.

У біодизайнерських декоративно-прикладних роботах учнів, наче у фокусі, сходяться всі одержані раніше образотворчі знання, вміння і навички. Вони показують динаміку розвитку здатності спостерігати, диференціювати й узагальнювати образи природи, трансформувати їх, виконувати композицію і малюнок, аналізувати силует і колорит.

Трансформацію природних форм у декоративні непогано вирішують уже друго-третьокласники.

В продуктах дитячої біодизайнерської творчості простежується поступове зростання оригінальності вирішення образу в цілому і його окремих компонентів, яка розглядається як відсутність штампу, стереотипу. У дітей долаються стандарти-шаблони сприймання краси природи й біодизайнування. У кращих роботах учнів простежується перевага варіативності, гнучкості й активності вирішення образу, що забезпечить нинішнім учням – майбутнім творцям матеріальних і духовних цінностей, можливість вижити, знайти своє місце в складному світі сучасних суспільно-економічних відносин.

Результативними ознаками художньої біообразотворчості виступають: 1) креативність; 2) широта і багатство асоціативного мислення під час виникнення задуму і його втілення в продукт; 3) гнучкість мислення і способів вирішення образу; 4) оригінальність мислення і готового продукту.

Наслідки дослідження засвідчують наявність у молодших школярів стійкого, активного інтересу до сприймання біоформ і до власної образотворчості.

Таким чином, у процесі організації естетичних спостережень, уроків образного мислення в природі, а також емоційного настроювання на сприймання живописних, графічних, музичних, літературних екообразів та в процесі художнього аналізу мистецьких творів на заняттях в молодших школярів інтенсивно розвивається інтерес, ставлення до природи та її художнього образу, активізується біообразотворчість.

Рівні розвитку художнього образу природи в нашому дослідженні визначалися й оцінювалися за двома показниками:

1) репродуктивним, зв'язаним зі сприйманням і аналізом творів природничої тематики і змісту;

2) продуктивним, що лежить у основі учнівської образотворчої діяльності, зокрема біодизайнерської.

В динаміці формування й розвитку в учнів початкових класів художнього біообразу визначились три рівні:

перший – творчий (високий), що характеризується формуванням образних узагальнень, втіленням образу в естетичний продукт, диференціацією ознак образу, готовністю сприйняти зміст образу в процесі аналізу і правильно оцінити його, здатністю реалізувати творчий задум у продукті діяльності;

другий – конструктивний (середній), що відзначається накопиченням образного фонду, диференціацією суттєвих і несуттєвих ознак образу, адекватним сприйманням на рівні відтворення його змісту;

третій – репродуктивний (низький), що характеризується наслідуванням, розпізнаванням образу за зразком, змішуванням суттєвих і несуттєвих ознак образу, неадекватним його сприйманням.

В результаті організації на заняттях з молодшими школярами взаємодії, синтезу мистецтв у них розвинулось вміння "перевести" образ з одного виду чи жанру мистецтва в інший, відтворити враження від них в узагальненому образі, вміння помічати схожість і відмінність зображально-виражальних засобів музики, образотворчого мистецтва, художньої літератури та ін., а також уміння аналізувати однотипні та різноманітні образи природи, створені у тому чи іншому мистецькому виді, жанрі. Найціннішим досягненням учнів є їх уміння сприймати й створювати генералізований, синтезований художній біообраз.

Робота по формуванню повноцінного сприймання художнього образу природи і художньої біообразотворчості, зокрема у галузі сценічного мистецтва, позитивно позначилася на розвитку ідентифікації молодших школярів.

У нашому розумінні ідентифікація – це спосіб і результат еколого-естетичного виховання й розвитку, який забезпечує здатність учня перенести себе у світ думок, почуттів, переживань, життєвих дій ліричного героя чи іншого художнього образу-персонажа та їх групи, щоб згодом через нарощування емоційно-почуттєвих, інтимізуючих та логічних зв'язків з ним (чи з ними) інтеріоризувати, примірявши до себе, ціннісне ставлення до природи та її естетичного відображення, засвоїти зразки поведінки в природі, в соціальному середовищі.

Наслідки роботи показують, що учні гр. А значно випереджають своїх ровесників з гр. Б в розвитку здатності до ідентифікації. Перші емоційніше сприймають художній образ природи, активніше, цілеспрямованіше ведуть природоохоронну роботу.

Результати дослідження засвідчують значну динаміку розвитку в молодших школярів загальної та естетичної, екологічної культури, образного мислення, творчих здібностей.

Проведене дослідження підтвердило основні положення нашої гіпотези і дало можливість зробити такі **з а к л ю ч н і в и с н о в к и** у теоретичному і методичному аспектах:

1. Художній образ природи – це конкретно-чуттєва і водночас узагальнена форма її змалювання в мистецтві. Витоки цього образу сягають своєї давнини, починаючи з наскельних розписів, усної народно-поетичної творчості, народної педагогіки. Його основою є естетичні ознаки і властивості природи, освоєння яких веде до збагачення в учнів інформаційно-естетичного тезаурусу, що створює передумови для по-

внюдінного сприймання екологічної літератури і мистецтва, а також для різноманітної образотворчості.

Є три різновидності художнього образу природи: конструктивна, динамічна, декоративна. Провідними засобами формування в учнів художнього біообразу є живопис, художня література, музика, кіномистецтво, праця, етнопеддагогіка та інші.

2. Актуальність і пріоритетність проблеми формування в молодших школярів художнього образу природи зумовлені тим, що її оптимальне вирішення сприятиме подоланню екологічної кризи, утвердженню морально-естетичного ставлення до біосфери і ноосфери, відновленню й розвитку багатовікового позитивного досвіду гармонійних відносин людини з довколишнім світом, розвитку творчої особистості, її загальної та еколого-естетичної культури.

3. Художній образ природи як оперативна одиниця образного мислення молодших школярів має значні виховні можливості, виконує такі провідні функції: 1) гносеологічна; 2) сугестивно-гедоніфічна; 3) евристична; 4) аксіологічна; 5) комунікативна.

4. У процесі створення й існування художнього образу природи простежуються такі етапи: 1) виникнення творчого задуму; 2) реалізація задуму в конкретному художньому творі шляхом синтезу зображально-виражальних засобів, взаємодії уяви, фантазії, натхнення, інтуїції; 3) сприймання художнього образу реципієнтом за орієнтирами, даними автором; 4) осмислення образу і втілення його у виконавській чи іншій творчій діяльності; 5) естетичне перетворення, конверсія образу в мисленні, в життєдіяльності, зокрема творчій.

5. Експериментальне вивчення характерних особливостей сприймання молодшими школярами художньо-екологічних образів показує, що при застосуванні традиційних методів і прийомів роботи вони засвоюють ці образи неадекватно. Причинами такого стану є низький рівень інтересу учнів до пейзажних, екологічних творів, бідність тезаурусу, часткова або повна відсутність необхідних уявлень, невміння дисоціювати потрібні враження для освоєння образів, нерозуміння переносного значення метафор, порівнянь, епітетів, їх семантики, нюансів.

На характер сприймання емоційного змісту екологічного образу помітно впливають типологічні особливості учня-реципієнта, його емоційний стан під час слухання вірша чи музичного твору, споглядання картини живопису, графічного та іншого твору образотворчого мистецтва. Мінорний настрій реципієнта позначається на ефективності сприймання сумовитого чи трагічного образу, а веселий допомагає глибше досягнути оптимістичні, життєрадісні образи природи.

6. На основі сприймання й осмислення естетики природи, її натуральних образів і творів мистецтва в молодших школярів розвивається біообразотворчість, основними ознаками якої є: а) чутливість до нового формотворення, до образу, композиції; б) схильність до генерування в образі ідей і асоціацій; в) широта переносу знань, умінь і навиків з одної галузі художньої діяльності в іншу; г) оригінальність мислення і дій.

7. Формування художнього образу природи в свідомості учнів початкових класів проходить три етапи: підготовчий (предкомунікативний), комунікативний і посткомунікативний. Перший етап охоплює два блоки методик: а) організацію поетичних спостережень учнів у природі з метою вивчення естетичних ознак і властивостей оточуючого світу; б) систему настроювання учнів на сприймання мистецьких творів про природу і на художню біообразотворчість.

На комунікативному етапі в процесі споглядання або слухання твору, аналізу його змісту і форми художній образ конкретизується, яскраво вимальовується в уяві, закарбовується в пам'яті. Активізується аналітико-синтетична робота мислення, виробляється активне ціннісне ставлення до образу та відтвореної у ньому дійсності. Цей етап включає три блоки методик: а) розвиток уяви учнів; б) формування кольорового зору, поетичного і музичного слуху; в) аналіз образно-емоційного змісту твору.

На посткомунікативному етапі відбувається перенос знань, почуттів, ставлення учнів на їхню творчість. Він об'єднує два блоки методик: а) розвиток у дітей естетичної оцінки і ставлення; б) активізація образотворчості.

На цьому етапі образ домальовується, оцінюється, трансформується, стає стимулом і матеріалом творчої активності учнів. Молодші школярі виявляють схильність малювати ілюстрації до творів, виготовляти аплікації, омузичувати тексти, а також писати власні вірші, прозові етюди на пейзажні теми. В їх творчих спробах – синтез образів, що виникли внаслідок поетичних спостережень за пейзажем в природі, засвоєння образів на уроках та в позакласній роботі. На посткомунікативному етапі розширюється діапазон інтересів дітей у галузі природи, пейзажного мистецтва.

Визначені нами етапи формування естетичного сприймання літературного пейзажу ідентичні з етапами формування художнього образу і забезпечують цілеспрямований естетичний розвиток молодших школярів. Педагогічне керівництво процесом формування в свідомості дітей художнього образу природи має свої закономірності, домінативні принципи, здійснюється в єдності емоціонального та раціонального.

8. Аналізуючи образотворчі роботи дітей молодшого шкільного віку, ми виявили чотири типи вирішення ними завдань на відтворюючу і творчу уяви.

Перший тип – нульовий. Учні, віднесені до нього, не приймають задачу на створення образу, а вільно фантазують. Вони не вміють обирати точку відліку, не виявляють емоційного ставлення до зображуваного предмета, явища. Їх твори невиразні, композиційно незавершені. Вибір кольору переважно неадекватний.

Другий тип характеризується тим, що дитина контурно, схематично малює окремий предмет чи явище, не деталізує його. Точку відліку обирає лише за схемою тіла (від себе). Вона ще не вміє передавати кольорові відтінки і пропорційні співвідношення на зображуваній картині.

Третій тип: дитина, малюючи окремий об'єкт, сюжетно деталізує його, але не відображає контекстного зв'язку цього об'єкта з іншими. Емоційна виразність її твору ще недовершена. Форма, колір зображуваного тяготіють до адекватності, але картина природи виходить статичною.

Четвертий тип характеризується тим, що учень зображає декілька взаємозв'язаних об'єктів пейзажного сюжету. Образи уяви емоційно виразні, яскраві, динамічні. Учень обирає різні точки відліку, вільно оперує образами.

9. В процесі дослідження виділено три рівні сформованості в молодших школярів самостійної художньої образотворчості.

Перший – творчий (вищий) рівень характеризується тим, що учні самостійно створюють образ, знаходять способи його реалізації не тільки в одному, а й 2-ох, інколи у 3-ох видах художньої діяльності. Учні, віднесені до цього рівня, здатні в елементарній формі генерувати в образі свої думки і почуття, диференціювати ознаки образу, аналізувати й правильно оцінювати його з позицій "внутрішнього критика".

Другий – конструктивний (середній) рівень відзначається диференціацією суттєвих і несуттєвих ознак образу, варіативністю вирішення образу переважно в одному виді мистецтва.

Третій – репродуктивний (низький) характеризується біообразотворчістю за еталонами. Школярі, віднесені до цього рівня, слабо копіюють побачений образ, у їхніх роботах відсутня новизна, оригінальність.

10. Дослідження показує, що в самостійному екологічному образотворенні встановлюються два плани: внутрішній, що пов'язаний з формуванням ідеального образу, і зовнішній, що передбачає втілення образу в конкретно-чуттєвій формі. Варіанти і способи художнього втілення образу природи генеруються у внутрішній сфері школяра. Відбираються еталони вражень, зразків досконалості в природі, здобутих

під час спостережень, а також необхідні засоби виразності для створення образу. Мета і завдання педагогічного керівництва полягають у тому, щоб ігрова діяльність школярів трансформувалася у мистецько-ігрову з елементами навчання, а потім у самостійну художньо-творчу.

11. Головними умовами, які забезпечують активне сприймання художнього біообразу, а також спонукають до образотворчості, є:

- розвиток мотиваційної сфери учня, посилення його інтересу до краси природи та її відображення в мистецтві, підвищення особистісної значимості образотворення;

- емоційна установка, настроєність на сприймання і образотворчість;
- розвиненість кольорового зору, музичного, поетичного слуху, відтворюючої і творчої уяви, образного мислення;

- формування розуміння зв'язку задачі образотворення із задумом, уміння узагальнювати свої життєві уявлення в образі з урахуванням можливостей художньо-виразних засобів;

- формування навиків конструювання, компоновання, уміння планувати в думці, що і як, у якій послідовності буде зображено;

- підбір доцільного матеріалу, інструментарію та вибір ефективних способів для успішного виконання творчого завдання;

- поєднання в практичній художній діяльності індивідуальної та колективної форм роботи;

- озброєння учнів елементарними теоретичними знаннями про художній образ, про форми, методи і засоби образотворчості, про залежність вирішення художнього образу від властивостей матеріалів, вибраних для втілення задуму.

12. Апробовані в дослідженні форми, методи і прийоми формування в молодших школярів художнього образу природи підтвердили свою життєздатність у зв'язку з новим змістом навчання і виховання в початкових класах. З-поміж них оптимальними виявилися, насамперед, майєвтичний діалог, евристична бесіда, інсценування творів, соціодрама, імпровізація, усне малювання, екранізація, оранжування квітів, виконання біообразотворчих, дизайнерських завдань.

13. Генерування в образі ідей, його типізація оптимально здійснюються при застосуванні комплексної методики, організації естетичної взаємодії різних видів і жанрів мистецтва.

14. В дослідженні розроблено критерії відбору для вивчення художніх творів про природу у відповідності з віковими та етнопсихологічними особливостями молодших школярів, їх ментальністю. Подано рекомендації по вдосконаленню програм, підручників, посібників для 1–4 класів. Результати дослідження засвідчують важливу роль у формуванні

в учнів художнього образу природи книг для самостійного читання творів про природу і посібників для організації художньої образотворчості.

З аналізу стану екологічних творів у підручниках, програмах, посібниках, а також особливостей їх сприймання впливають такі завдання:

а) збагатити читанки, підручники музики, образотворчого мистецтва та інші різноманітними екологічними творами, в яких відображені не тільки зовнішні ознаки природи, а й розкриті причинно-наслідкові зв'язки, краса і велич сучасних ландшафтів, багатогранність природних явищ;

б) у підручники для 1 класу слід більше вмістити творів живописного характеру з яскравою картинністю, яку дітям легко відобразити в усних і графічних малюнках. Це повинні бути переважно твори з одним або кількома образами, з простими засобами художньої виразності, зокрема пейзажні народні пісні й поезія в прозі;

в) у підручники 2–4 класів необхідно подати твори як з конкретними, так і узагальненими образами природи, а також твори психологічного характеру, доступні дітям цього віку за своєю образною структурою та естетичною значимістю, репродукції біодизайнерських творів;

г) у читанках та інших підручниках одне з основних місць мають зайняти запитання і завдання, які стимулюють роботу репродуктивної і творчої уяви учнів, були б у певній мірі цільовою настановою на естетичне освоєння образів, на образотворчість.

15. В процесі формування художнього образу природи в молодших школярів помітно розвивається креативність, емпатія, рефлексія, образотворчі здібності, екологічна, естетична культура та інші позитивні якості.

16. Дисертантом накреслено перспективні напрями дальшого дослідження проблем формування в учнів різних вікових категорій художнього образу природи, мікро- і макрокартини світу, зокрема в таких ракурсах; визначення й обґрунтування психологічних механізмів процесу формування живописного, музичного, хореографічного та інших видів художнього біообразу; вивчення поліфункціональної дієвості художнього образу природи в гармонійному розвитку учнів; теоретико-методичні аспекти художнього біодизайнування школярів різного віку в умовах ринкових відносин; підготовка студентів – майбутніх учителів – до формування в учнів образного мислення на матеріалах естетики природи, екологічного мистецтва.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях автора:

I. Монографії, книги та навчально-методичні посібники, програми;

1. Мова поезії і естетичне виховання учнів. – Ужгород: Закарпатський ОІУВ, 1964. – 2 д.арк.
2. Сонячний світ: Методичні вказівки для самостійного читання пейзажних віршів (1-3 кл.). – К.: МО УРСР, НДІ педагогіки, 1972. – 3,5 д.арк.
3. Виховання в учнів естетичного ставлення до природи. – Ужгород: УжДУ, 1980. – 1,5 д.арк.
4. Програма і методичні рекомендації з спецкурсу "Методика виховної роботи в піонерських таборах" (для студентів 3-ix курсів усіх факультетів). – Ужгород: УжДУ, 1981. – 2 д.арк. У співавт. Авторський текст 0,5 д.арк.
5. Чарівник юної мрії (з досвіду естетичного виховання в образотворчій студії З.С.Баконія). – Ужгород: Карпати, 1983. – 0,25 д.арк.
6. Карпатська весна (читанка). – Братіслава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1982. – 8 д.арк. У співавт. Авторський текст 2 д.арк.
7. С чого починається Родина (читанка). – К.: Радянська школа, 1987. – 8 д.арк.
8. Руководство восприятием стихотворений о природе на уроках чтения. – Ужгород: ОІУВ, 1989. – 2 д.арк.
9. Формирование эстетического отношения к искусству. – М.: АПН СССР, 1991. – Т.3. 19 д.арк. У співавт. Авторський текст 0,5 д.арк.
10. З глибини віків. – Ужгород: ОІУВ, 1992. – 3 д.арк. У співавт. Авторський текст 0,2 д.арк.
11. Кольорознавство. – Ужгород, 1992. – 3 д.арк. У співавт. Авторський текст 0,1 д.арк.
12. Писанка – диво народного мистецтва. – Ужгород, 1992. – 1 д.арк. У співавт. Авторський текст 0,2 д.арк.
13. Українське народознавство. Орієнтовна програма для дошкільних закладів // Дошкільне виховання. – 1992. – № 6-7. – 0,5 д.арк.
14. Орієнтовна програма з народознавства для 1-11 кл. шкіл Закарпаття. – Ужгород, 1991. – 1 д.арк.
15. Орієнтовна програма з народознавства для 1-4 кл. шкіл Закарпаття // Початкова школа. – 1992. – № 5-6. – 1 д.арк.
16. Орієнтовна програма з народознавства для 5-11 кл. // Рідна школа. – 1992. – № 3-4. – 1,4 д.арк.
17. Орієнтовна програма з літератури рідного краю для 5-7 кл. ліцеїв, гімназій та загальноосвітніх шкіл Закарпаття. – Ужгород, 1995. – 1 д.арк.
18. Педагогічні основи формування в молодших школярів художнього образу природи. – Ужгород: Карпати, 1994. – 18 д.арк.
19. Орієнтовна програма. Українознавство: Посібник. – К.: Зодіак-Еко, 1994. – 24 д.арк. У співавт. Авторський текст 1 д.арк.

II. Статті в наукових збірниках і журналах, матеріали, тези доповідей і повідомлень на наукових конференціях

1. Використання віршів про природу в роботі з дітьми // Дошкільне виховання. – 1969. – № 5. – С. 40-42.
2. Пейзажна лірика як засіб естетичного виховання // Початкова школа. – 1970. – № 1. – С. 33-36.
3. Новорічні шедрування учнів // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 6. – С. 102-103.
4. Опера в школі // Початкова школа. – 1970. – № 12. – С. 98-99.
5. Розвиток поетичного слуху дітей // Дошкільне виховання. – 1970. – № 8. – С. 26-27.
6. Пейзажні вірші Лесі Українки // Початкова школа. – 1970. – № 1. – С. 36-38.
7. Місце пейзажної лірики в українських читанках, посібниках з читання і програмах. Удосконалення методики навчання і виховання в процесі вивчення основ наук. – К.: НДІ педагогіки УРСР, 1971. – С. 16-26.

8. Календарна народна пісня в естетичному вихованні школярів // Народна творчість і етнографія. – 1972. – № 6. – С. 93–95.
9. Краса природи в ліриці Т.Г.Шевченка // Початкова школа. – 1973. – № 3. – С. 20–25.
10. Виховання в молодших школярів естетичного сприймання пейзажної лірики // У зб. Педагогіка. – К., 1973. – № 8. – С.45–52. У співавт. Авторський текст 0,25 д.арк.
11. Художнє виховання учнів // У кн. Педагогічні ідеї К.Д.Ушинського. – К.: Вища школа, 1974. – С. 135–142.
12. Естетичне виховання дітей засобами природи // Дошкільне виховання. – 1975. – № 10. – С. 26–30.
13. Розвиток поетичного слуху учнів. Софія (болг.)//Початкова освіта. – 1976. – № 7. – 0,25 д.арк.
14. Виховання в молодших школярів естетичного ставлення до природи // Початкова школа. – 1978. – № 1. – С. 12–15.
15. Етапи формування художнього образу природи. Софія (болг.)//Початкова освіта. – 1977. – № 11. – С.44–48.
16. Сприймання учнями початкових класів емоційного змісту пейзажної лірики // У зб. Психологія. – 1978. – Вип. 17. – С.97–105.
17. Зачаровані мистецтвом//Календар-84. – Ужгород: Карпати, 1983. – С.80.
18. Формування естетичної культури школярів//Радянська школа. – 1988. – № 5. – С. 86–87.
19. Готовність молодих учителів к естетическому воспитанию//У зб. Пути повышения квалификации педагогических кадров. – Гродно, 1988. – С.42–45.
20. В.Сухомлинский о развитии умственных способностей младших школьников//Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции "Идеи формирования гармонически развитой личности в педагогическом наследии В.А.Сухомлинского". – Кировоград, 1988. – С.72–73.
21. Етапи формування естетического восприятия пейзажного искусства. Целостный процесс эстетического развития личности//Тезисы докладов и выступлений на Всесоюзном научно-практическом семинаре (г.Херсон, 18–21 апреля 1989 г.). – М.: АПН. – С.141–142.
22. Вчителька і письменниця Марійка Підгірянка//Матеріали III-ої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша (25–26 жовтня 1991 р.) – С.47–48.
23. Формування в дітей поетичного образу природи засобами етнопедагогіки//Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Паньківського (22–24 жовтня 1992 р.). – Ужгород, 1992. – С.37–38.
24. Стан естетичного сприймання пейзажної лірики на уроках читання//Практична психологія і розвій таланту. – Київський міжрегіональний інститут удосконалення учителів, 1992. – С.54–56.
25. Процесс формирования у младших школьников художественного образа природы//Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика. – Одесса, 1992. – С.132–134.
26. Народознавча педагогіка Олександра Духновича//Рідна школа. – 1992. – № 9–10. – С.89–91.
27. Шляхи формування в молодших школярів поетичного образу природи//Неперервна педагогічна освіта: проблеми та перспективи. Тези доповідей науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільськ, 1993. – С. 182–183.
28. Праця за сабє формування в молодших школярів художнього образу//Розвиток техніки і прикладної творчості молоді, фізико-технічний експеримент. Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції (Ч.2). – Рівне, 1993. – С.39–40.
29. Сприймання молодшими школярами ліричних образів природи//Міжнародні Костюківські читання. Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. Матеріали конференції. – К., 1993. – Т.1. – С.220–227.

30. В. О. Сухомлинський про роль художнього образу природи в естетичному розвитку молодших школярів//Тези міжнародної науково-практичної конференції "Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського і розбудова національної освіти". – Кіровоград, 1993. – С.124–126.
31. Морально-естетичне виховання в педагогічній системі О. В. Духновича//У зб. О. В. Духнович і слов'янський світ. – Ужгород, 1993. – С.92–93.
32. Формування в дітей поетичного образу природи засобами етнопедагогіки//У зб. Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі. – К., 1993. – С.60–61.
33. Образ природи в поетичній творчості Бориса Грінченка//У зб. МО України, Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів, 1993. – С.97–98.
34. Використання майевтики в процесі формування в молодших школярів художнього образу природи//Товариство психологів України, АПН України, інститут психології АПН України. Теди Міжнародної наукової конференції (15–16 травня, 1993 р.). – С.185–186.
35. Проблема еколого-естетичного виховання школярів у процесі курсового навчання вчителів//Тези Міжрегіональної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми удосконалення післядипломної освіти педагогічних працівників в аспекті реалізації Державної національної програми "Освіта". Україна, ХХІ століття (3–4 листопада 1994 р.) – Миколаїв, 1994. – Ч.1. – С.74–75.
36. Гуманізація процесу формування в молодших школярів художнього образу природи//Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції "Гуманізація навчально-виховного процесу як засіб попередження правопорушень серед учнів та студентської молоді". – 1994. – С.125–128.
37. Проблема формування в учнів художнього образу природи в курсовій підготовці вчителів//Український Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти, МО України. – К., 1994. – С.95–96.
38. Розвиток у молодших школярів поетичної спостережливості у природі//Тези доповідей та виступів на Міжнародній науково-практичній конференції (м. Київ, 11–15 травня 1994 р.). – К., 1994. – Ч.1. – С.78–80.
39. Розвиток пейзажної образотворчості молодших школярів//Матеріали третіх Костюківських читань (20–22 грудня 1994 р.). – Т.1. – С.279–280.
40. Виховні обрії поетичного образу природи//Г. С. Сковорода – видатний український філософ, просвітител. Матеріали доповідей, повідомлень на Всеукраїнській науково-практичній конференції (29–30 листопада 1994 р.). – С.132–133.
41. Розвиток декоративно-прикладної образотворчості молодших школярів//Високі технології виховання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (29–31 травня 1995 р.). – Харків, 1995. – Ч.2. – С.96–98.
42. Питання естетики природи в курсовому навчанні//Шляхи розвитку та вдосконалення системи післядипломної освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24–25 листопада 1994 р.). – К., 1995. – Ч.2. – С.129–130.
43. Місце художнього образу природи в етнізації виховання молодших школярів//Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (29–31 травня 1995 р.). – К., 1995. – С.116–118.
44. Розвиток художньої образотворчості молодших школярів у дитячому таборі//Пошук педагогіка: пошук, проблеми. – К., 1995. – С.168–171.

Примітка: Художній образ природи України, зокрема Закарпаття, автор відтворив у 23 книжках власних віршів, казок, скоромовок, загадок, пісень для дітей дошкільного, молодшого та середнього шкільного віку, а основні концептуальні положення дисертації розкрив у 20 науково-популярних передачах всеукраїнського і закарпатського радіо, телебачення.

ZHUPANIN S.I.

Pedagogical basis of the formation of artistic image of nature with junior school students.

Thesis, presented for the degree of Doctor of Pedagogics, 13.00.01 – the theory and history of Pedagogics.

The Institute of the Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kiev, 1995.

The thesis defends the results of theoretical and experimental research as of complete system of pedagogical means and methods the process of artistic nature image formation with junior school students, thus promoting the development of creative personality and of his/her ecological and aesthetical culture.

It is determined that the optimal level of creative nature image formation is achieved by formation of informative and aesthetical fund, by organization of aimed and gradual work, entire perception of image, creative activity and aesthetical interaction of arts synthesis that leads to the completeness of pithiness and to gradual generalization of the image, to the development of artistic abilities.

ЖУПАНИН С.И.

Педагогические основы формирования у младших школьников художественного образа природы.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – теория и история педагогики.

Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1995.

Защищаются результаты теоритико-экспериментального исследования, в ходе которого разработана целостная система педагогического обеспечения процесса формирования в младших школьников художественного образа природы, активно способствующего развитию творческой личности, ее эколого-эстетической культуры.

Установлено, что оптимальный уровень сформированности художественного образа природы достигается путем создания в учащихсЯ информационно-эстетического фонда, организации целенаправленной

позапной работы, полноценного восприятия образа, творческой деятельности, эстетического взаимодействия, синтеза искусств, ведущего к полноте содержательности и постепенному генерированию образа, к развитию творческих способностей.

Ключові слова: художній образ природи, естетичне сприймання, художня образотворчість, ідентифікація молодшого школяра.

Сидор

44160

Ав 34.001

Підписано до друку 24.06.1995 р. Формат 60x84 1/16
Тираж 100 пр. Зам. 1422. Безплатно
ВВК "Патент", м. Ужгород, вул.Гагаріна, 101